

KS. TOMASZ MOSKAL

DZIEŁA HOMILETYCZNE KAZNODZIEJÓW DOMINIKAŃSKICH W XVIII-WIECZNYCH BIBLIOTEKACH PARAFIALNYCH ARCHIDIAKONATU SANDOMIERSKIEGO

Księgozbiory parafialne stanowią cenne źródło poznania zainteresowań czytelnicych ich właścicieli, trendów panujących w poszczególnych dziedzinach nauki czy też są odzwierciedleniem zapotrzebowania użytkowników na konkretne pomoce duszpasterskie w ramach szeroko pojętej *cura animarum*. Wydaje się więc potrzebnym kontynuowanie badań nad ich zawartością pod kątem konkretnych grup autorów oraz dyscyplin, które znajdowały swoje odzwierciedlenie w tytułach dzieł przechowywanych w parafialnych bibliotekach¹.

Jedną z nich z pewnością była (i jest nadal) homiletyka. Książki kaznodziejskie bowiem, stanowiły obok teologiczno-moralnych, najliczniejszą grupę w księgozbiorach duchowieństwa. Do nich sięgano szukając natchnienia i inspiracji do głoszania Słowa Bożego w niedzielnej i świątecznej posłudze na ambonie².

W niniejszym artykule podjąłem się wskazania dzieł z kazaniem autorów z zakonu dominikańskiego, które występowały w archidiakonacie sandomierskim na przestrzeni XVIII w. Jako podstawa źródłowa zostały wykorzystane księgi wizytacji parafii należących do tej jednostki organizacyjnej Kościoła w Polsce³. W nich bowiem możemy odnaleźć spisy książek znajdujących się w parafiach.

Wśród rodzimych autorów dominikańskich na czoło wysuwa się Fabian Adam Birkowski (1566-1636)⁴. Urodził się we Lwowie. Był synem Tomasza

¹ Z dotychczasowych opracowań na ten temat można tytułem egzemplifikacji wskazać: J. Mańdzuk, *Dzieła z zakresu patrystyki w bibliotece parafialnej przy kościele św. Jakuba w Nysie*, w: *Teologia a antropologia. Kongres Teologów Polskich*. Kraków 1971, s. 333-335; tenże: *Erazmiana w Bibliotece Parafialnej w Nysie*, *Roczniki Biblioteczne* 22 :1978, z. 3-4, s. 407-422.

² T. Moskał, *Biblioteki parafialne w archidiakonacie sandomierskim w XVIII w.* Sandomierz 2005, s. 98.

³ S. Litak, *akta wizytacyjne z XVI-XVIII wieku jako źródło historyczne*. Zeszyty Naukowe KUL 5:1962, nr 2, s. 41-58. Wykaz źródeł z których korzystałem został podany na końcu artykułu.

⁴ E. Ozorowski, *Birkowski Fabian Adam*. W: *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (dalej cyt. SPTK). T. 1. Red. H. E. Wyczański. Warszawa 1981, s. 163-165; M. Brzozowski,

– majstra kuśnierskiego oraz Elżbiety – córki ławnika Macieja Sochy. Jego biografowie podkreślają staranne wykształcenie, jakie odebrał przysły kaznodzieja. W latach 1585-1593 studiował w Akademii Krakowskiej wieńcząc naukę doktoratem z filozofii. Prowadził wykłady z literatury antycznej na tejże uczelni przez dwa lata 1595-1597. Po wstąpieniu do zakonu dominikanów, w 1598 złożył śluby wieczyste a następnie podjął studia teologiczne w Bolonii, uzyskując w 1602 stopień lektora. Kolejnymi szczeblami kariery naukowej Birkowskiego były: bakaleureat teologii (1611) oraz doktorat z teologii (1618). Zmarł w 1636⁵.

Był hagiografem i patrologiem. Znał grekę i hebrajski. Zasłynął jednak jako niepospolity kaznodzieja. Jego spuścizna homiletyczna obejmuje kazania niedzielne, świąteczne, hagiograficzne, obozowe oraz pogrzebowe.

Książki z kazaniem autorstwa Birkowskiego znajdujemy w 10 bibliotekach parafialnych archidiakonatu sandomierskiego (Goźlice⁶, Kolbuszowa⁷, Łętownia⁸, Mydlów⁹, Pysznica¹⁰, Raniżów¹¹, Rozwadów¹², Rudnik¹³, Sandomierz¹⁴, Włostów)¹⁵.

Spisy księgozbiorów w Goźlicach, Łętowni, Pysznicy, Rozwadowa wymieniają *Kazania na niedziele i święta doroczne*, które po raz pierwszy wydano w Krakowie u Andrzeja Piotrkowczyka w 1620. Kolejne wydanie ukazało się w dwóch woluminach. Pierwszy z nich *Kazania na niedziele i święta doroczne [...] Tom pierwszy teraz po wtóre wydany z przydatkiem niektórych kazań* opublikowano w 1623, zaś drugi *Kazania na niedziele i święta doroczne [...] tom wtóry, w którym środy i piątki przez Post Wielki i wiele świętych w metryce Kościoła Katolickiego Rzymskiego rejestrowanych nowym kazaniem wspomniano* w 1628. Ich druku podjął się ponownie Piotrkowczyk. Jak napisał W. Pazera „są to homilie osnute wokół treści perykop ewangelicznych. W odróż-

J. Dą b r o w s k i, *Birkowski Adam*. W: *Encyklopedia Katolicka* (dalej cyt. EK)T. 2. Lublin 1976, kol. 584-585; S. B a r ą c z, *Z dziejów zakonu dominikańskiego w Polsce*. T. 2. Lwów 1861, s. 94-108.

⁵ E. O z o r o w s k i, *Birkowski*, s. 163.

⁶ AKMK, AV 22, s. 556; AV 24, s. 549; AV 46, s. 127.

⁷ AKMK, AV 51, k. 117 v.

⁸ AKMK, AV 22, s. 303; AKMK, AV 25, s. 612; AAP, 1543, s. 1.

⁹ AKMK, AV 24, s. 515.

¹⁰ AKMK, AV 24, s. 588.

¹¹ AAP, 1501, s. 93.

¹² AKMK, AV 42, k. 5v.

¹³ AAP, 1643, s. 26.

¹⁴ AKMK, AV 22, s. 398; AV 25, s. 383; AV 42, s. 357; BDwS, I 1476, s. 191.

¹⁵ AKMK, AV 34, s. 554; AV 42, s. 111; AV 51, s. 77; BDwS, I 1476, s. 164.

nieniu od postylli autorów polskich w XVI wieku, w kaznodziejstwie Fabiana Birkowskiego widać inne podejście w odniesieniu do Pisma św. i dzieł Ojców Kościoła. Cytaty biblijne lub patrystyczne stanowią dla niego nie tyle źródło głoszonych treści teologicznych, ile raczej są ilustracją dołączoną do własnych kompozycji myślowych¹⁶.

W spisach ksiązek pozostałych parafii archidiakonatu sandomierskiego odnajdujemy notatkę, że zawierają kazania Birkowskiego. Trudno jest jednak na podstawie tak lakonicznych zapisów jak „kazania Bierkowskiego”¹⁷ czy *Sermones R[everendi] P[atris] Birkowieni*¹⁸ określić, jakie to były tytuły. Sam fakt posiadania jego dzieł w XVIII-wiecznych bibliotekach parafialnych świadczy nie tylko o aktualności jego myśli mimo upływu czasu, lecz również o popularności tego mówcy. Fabian Birkowski bowiem odznaczał się wielkim talentem oratorskim. Opublikował około tysiąc kazań wygłoszonych w pięknej polszczyźnie, zaś swoje homilie opierał głównie na treści perykop ewangelicznych lub na jednym szczególnie tam zawartym. Korzystając z myśli Ojców Kościoła, włączając ich treści we własne kompozycje myślowe¹⁹. Wszystko to stawia go w rzędzie najprzedniejszych kaznodziej epoki polskiego baroku.

Kolejnym kaznodzieją z kręgu dominikańskiego był Tomasz Bogdanowicz (1658-1718)²⁰. Wstąpił do zakonu w 12 roku życia, wykazując niezwykle zdolności naukowe. Wysłany do Rzymu w 1678, uzyskał doktorat z teologii. Po powrocie do kraju od 1682 prowadził wykłady w lwowskim studium zakonnym. Jego autorstwa był zbiór kazań poświęconych świętym *Trąbka Nowego Testamentu przy okropnej ruin krwawych całego świata tragedii słodko brzmiącym dzieł heroiczych świętych pańskich dźwiękiem, serca wiernych strapione, różnymi ciesząca kazaniem* wydany przez drukarnię jasnogórską w 1716. Znajdujemy go w bibliotece bielińskiej²¹. Charakteryzując homilie Bogdanowicza można posłużyć się słowami S. Barącza: „Jego ogniste nauki, przerażały strachem zbawiennym grzeszników, a pociechą niewymowną napełniały serca sprawiedliwych. Jako czujny żołnierz na wa-

¹⁶ W. P a z e r a, *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*, Częstochowa 1999, s. 218-219.

¹⁷ AKMK, AV 42, s. 111.

¹⁸ AAP, 1501, s. 94.

¹⁹ K. P a n u ś, *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele Katolickim*. T. 2, cz. 1, *Kaznodziejstwo w Polsce: Od Średniowiecza do Baroku*. Kraków 2001, s. 430-431; W. P a z e r a, *Polskie kaznodziejstwo epoki Oświecenia*. Częstochowa 2000, s. 219; Cz. H e r n a s, *Barok*. Warszawa 2002, s. 381-389.

²⁰ S. B a r ą c z, *Rys dziejów*, s. 110-112; K. E s t r e i c h e r, *Bibliografia polska* (dalej cyt. E), Kraków 1851-1951, XIII, s. 208.

²¹ AAP, 436, s. 145.

łach miasta bożego, trąbił na gwałt przeciwko występkom i zdrożnościom świata tego powtarzając pielgrzymom do wieczności prawdy wielki, aby los swój w nieochoybnej zabezpieczyli przyszłości”²².

Spis ksiązek parafii klimontowskiej²³ zawiera zapisy „Kazania pogrzebowe ks. Adama Piekarskiego” oraz „Kazania pogrzebowe ks. Piekarskiego”. Na podstawie przedstawionych notek trudno określić, które z wydrukowanych zbiorów dominikanina znajdowały się w bibliotece. K. Estreicher wymienia dwie publikacje: *Kazanie na pogrzebie [...] Barbary Kiszczyny, Księżny Radziwiłłówny, które x. Adam Piekarski [...] dnia 15. września, uczynił*, wydane w Wilnie w 1614 roku oraz *Na pogrzebie [...] Jana Lewona z Upity kazanie x. Adama Piekarskiego*, wytoczone również w Wilnie rok później²⁴. Można więc przypuszczać, że któryś z wymienionych tomów znajdował się w księgozbiórce klimontowskiej. Autor homilii, doktor teologii, był kaznodzieją kościoła mariackiego w Krakowie oraz przeorem konwentu dominikanów we Lwowie w latach 1614-1618. Jego dzieła odznaczały się piękną polszczyzną oraz naukowością²⁵.

W inwentarzu biblioteki grębowskiej²⁶ odnajdujemy *Różaniec kaznodziej-ski na trzy części, to jest radosną, bolesną i chwalebłą podzielony* autorstwa Cypriana Sapeckiego (ok. 1680-1724)²⁷. Został on wydany w Krakowie w 1720 w drukarni Franciszka Cezarego. Jego autor był jednym z najsłynniejszych kaznodziejów polskich czasów saskich. Studiował teologię w Krakowie oraz we Włoszech lub we Francji²⁸. Uzyskał lektorat z teologii. Po powrocie do Polski od 1711 był kaznodzieją w Przemyślu. W 1713 przeniósł się do Krakowa, by w 1714 objąć obowiązki kaznodziei w kościele Mariackim co czynił do śmierci w 1724²⁹. Był propagatorem nabożeństwa różańcowego. Zbiór jego kazań *Różaniec kaznodziej-ski* zawierał homilie, w których autor podawał przykłady z życia codziennego, używając często porównań i dosadnych określeń³⁰.

Średniowiecznych dominikanów spoza kręgu rodzimych homiletów reprezentował Jakub de Voragine (ok. 1230-1293)³¹, autor m.in. *Sermones aurei in omnes*

²² S. Barącz, *Rys dziejów*, s. 111.

²³ AKMK, AV 51, s. 85; BDwS, I 1476, s. 128.

²⁴ E XXIV, s. 246.

²⁵ S. Barącz, *Rys dziejów*, s. 226.

²⁶ AKMK, AV 22, s. 270.

²⁷ K. Panuś, *Zarys historii*, t. II, cz. 1, s. 440; S. Barącz, *Rys dziejów*, s. 246-248.

²⁸ R. Świętochowski, *Szkolnictwo teologiczne dominikanów. W: Dzieje teologii katolickiej w Polsce. T. 2: Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2. Red. M. Rechowicz. Lublin 1975, s. 277.

²⁹ K. Panuś, *Zarys historii*, t. II, cz. 1, s. 440.

³⁰ K. Panuś, *Zarys historii*, t. 2, cz. 1, s. 441.

³¹ J. Zbiciak, *Jakub de Voragine*, EK, t. 7. Lublin 1977, kol. 713-714.

quadragesimae dominicas et ferias. W archidiakonacie sandomierskim jego dzieła były w inwentarzu bibliotek w Łętowni³² oraz Skotnik³³.

Nie brakło również dzieł wybitnego średniowiecznego kaznodziei ludowego, Wincentego Ferrariusza (1350-1419). W skotnickiej³⁴ bibliotece parafialnej znajdowały się jego *Sermones de tempore et de sanctis*. K. Panuś charakteryzując Ferrariusza napisał: „Nie gardził żadną okolicznością ani żadnym audytorium: głosił w miastach i na wsi, w kościołach, a częściej jeszcze na rynkach i placach miast, gdyż świątynie nie mogły pomieścić tysięcy ludzi, którzy ściągali z dalekiej nawet okolicy, by posłuchać profetycznego kaznodziei”³⁵.

Poczet średniowiecznych homiletów zagranicznych z których dorobku korzystało duchowieństwo parafialne archidiakonatu sandomierskiego uzupełnia Jan Herolt (ok. 1380-1468)³⁶, którego *Sermones discipuli de tempore et sanctis* zawierają spisy książek w Miechocinie³⁷ i Ranizowie³⁸.

Na półkach bibliotecznych księży w Grębowie³⁹, Obrazowie⁴⁰, Sulisławicach⁴¹ i Wielowsi⁴², spotykamy także pisma Ludwika z Granady (1504-1588)⁴³, autora m.in. *Conciones in epitomen redactae*. Jego kazania miały wielki wpływ na katolicką odnowę Europy w XVI w.⁴⁴ Oprócz zdolności kaznodziejskich odznaczał się głębokim humanizmem oraz doskonałym stylem. Wydane w początku XX wieku dzieła Ludwika z Granady objęły 14 tomów⁴⁵.

Podsumowując powyższe rozważania, wypada zauważyć, że w księgozbiorach parafialnych archidiakonatu sandomierskiego w XVIII wieku największą popularnością cieszyły się homilie Fabiana Birkowskiego. Obecność pozostałych dominikanów zaznaczyła się pojedynczymi tytułami. Z kolei dziwić może

³² AKMK, AV 22, s. 303.

³³ BDwS, I 1476, s. 176.

³⁴ BDwS, I 1476, s. 276.

³⁵ K. P a n u ś, *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele Katolickim*. T. 1: *Kaznodziejstwo w Kościele Powszechnym*. Kraków 1999, s. 218.

³⁶ F. G o ł ę b i o w s k i, *Herolt Johann*, EK, t. 6. Lublin 1993, kol. 801.

³⁷ AKMK, AV 22, s. 388.

³⁸ AAP, 1501, s. 94.

³⁹ AKMK, AV 42, k. 3v.

⁴⁰ AKMK, AV 22, s. 482.

⁴¹ BDwS, I 1476, s. 164.

⁴² AKMK, AV 42, s. 18.

⁴³ K. P a n u ś, *Ludwik z Granady*. EK. T. 11. Lublin 2006, kol. 178-179.

⁴⁴ B. K u m o r, *Historia Kościoła*. Cz. 5. *Czasy nowożytne. Rozłam w Kościele zachodnim*. Lublin 1984, s. 200; S. G r y g a, *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*. T. 2. *Nowe drogi*. Kraków 1996, s. 63; J. A u m a n n, *Zarys dziejów teologii*, Kielce 1993, s. 235-236; Cz. H e r n a s, *Barok*, s. 25-26.

⁴⁵ K. P a n u ś, *Zarys historii*, t. I, s. 249-250.

brak tak słynnych kaznodziejów z tego środowiska zakonnego jak Jacek Miakowski, Dominik Frydrychowicz, Melchior z Mościsk, Łukasz Lwoczyk, Seweryn Lubomlezyk czy Bartłomiej z Przemyśla. Wydawać by się mogło, że konwenty dominikańskie w Klimontowie, św. Jakuba i św. Marii Magdaleny w Sandomierzu oraz w Tarnobrzegu miały możliwość szerzenia twórczości rodzimych kaznodziejów wśród duchowieństwa parafialnego w archidiaconacie sandomierskim. Jak wskazują powyższe rozważania, nie korzystano z tej szansy. Analiza zawartości księgozbiorów pozwala ponadto stwierdzić, że taką sytuację wykorzystali jezuita, których kolegium oraz drukarnia w Sandomierzu zaopatrywały parafie w dzieła homiletyczne, co znajduje odzwierciedlenie w inwentarzach księgozbiorów⁴⁶.

Źródła

AAP – Archiwum Archidiecezji Przemyskiej

- **sygn. 436** *Dokumenty parafii Bieliny XV-XVIII w; Inwentarz kościoła w Bielinach i filialnego w Ulanowie 1796 r., s. 141-161.*
- **sygn. 1476** *Dokumenty parafii Raclawice z lat 1440-1849; Opis kościoła w Raclawicach i jego inwentarza, s. 39-47.*
- **sygn. 1501** *Dokumenty parafii Raniżów XV-XVIII, Inwentarz kościoła raniżowskiego z dawnych inwentarzów opisany Roku Pańskiego 1727 dnia 1 marca, s. 81; Księgi kościoła raniżowskiego w roku 1771 inwentarzowane i tenore sequenti wypisane, s. 93-95.*
- **sygn. 1543** *Catalogus librorum localium ac status ecclesiae parochialis, filialis spectanti ad Matricem in Rudnik in pago Lentownia sita ab Anno 1748 vanio in visitationum revisus subscriptus – cui anno 1781 per Joannem Giessertowski commendarius protunc Lenoviensem copia documentorum matrices ecclesiae Rudnicensis et filias Lentoviensis nec non per eundem 1791 anno novo descriptio. Status et supellectibus ecclesiastica, catalogus librorum, inventarii oeconomici, domus organarii adiecta est, s. 1-2; Protokół wizytacji parafii Rudnik przeprowadzonej przez ks. Józefa Nicalkiewicza dziekana rudnickiego, proboszcza raclawickiego, dokonanej 2 czerwca 1791 r., s. 26-27.*
- **sygn. 1942** *Zaleszany, liber inventarii 1737-92; Inwentarz parafii Zaleszany z roku 1736, s. 5-42.*

AKMK – Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie

- **sygn. AV 22** *Visitatio realis et personalis ecclesiarum, parochialium, hospitalium, capellarum, altarium et confraternitatum in quatuor decanatus archidiaconatus Sandomieriensis, Videlicet: Rudnicensis, Miechocinensi,*

⁴⁶T. Moskał, *Biblioteki parafialne*, s. 100-106.

- Coprivnicensi, et Polanecensi existentibus, sub fel. auspiciis Cel. Principis R.D. Constantini Feliciani in Szaniawy Szaniawski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae per me Dominikum Lochman UID, canonicum cathedralem Cracoviensem, archidiaconum Sandomieriensem a.D. 1727 diebus primis mensis Martii inchoata, tandem mensae Septembri finaliter expedita.*
- **sygn. AV 25** *Visitatio archidiaconatus Sandomieriensis, scilicet quatuor decanatum: Coprivnicensis, Polanecensis, Rudnicensis et Miechocinensis, ex speciali commissione Eminentissimi S.R .E. Cardinalis praesbiteri R.D. Joannis Alexandri in Lipie Lipski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae per me Andream Potocki, cathedraelem Chelmemsem, Sandomieriensem canonicum, praepositum Siennensem etc. inchoata anno 1737, continua et expedita 1738.*
 - **sygn. AV 42** *Acta visitationis in decanatibus Rudnicensi et Miechocinensi sub auspiciis et regimine Cel. R.D. Andreae Stanislai Kostka comitis in Załuskie Załuski, episkopi Cracoviensis, ducis Severiae, per me Andream Potocki canonicum ecclesiarum cathedralium Chelmemsem et coadiutorem Cracoviensem archidiaconum et officialem Sandomieriensem, expeditae diebus Januarii, Februarii et Martii a.D. 1748.*
 - **sygn. AV 46** *Acta visitationis ecclesiarum in decanatibus Polanecensi et Coprivnicensi ex comissio Celsissimi Principis R. D. Andreae Stanislai Kostka in Załuskie Załuski, episcopi Cracoviensis ducis Severiae, per me Franciscum de Schwarzenberg Czerny canonicum cathedralem Cracoviensem, Bochnensem et Szczucinensem praepositum expeditae anno 1748.*
 - **sygn. AV 51** *Acta visitationis ecclesiarum in archidiaconatu Sandomieriensi consistentium de speciali mandato Cel. Principis R.D. Cajetani Ignatii Sołtyk, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae, per me Joannem Cantium Ligęza STD, ecclesiarum Insignis Collegiatae Sandomieriensis archidiaconum in Trójca curatum expeditae a.D. 1764 inchoatae annisque sequentibus 1765 et 1766 terminatae. (Decanatus: Polanecensis, Miechocinensis, Rudnicensis et Coprivnicensis).*

BDwS – Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu

- **sygn. I 1476** *Protokół wizyty generalnej 4 dekanatów koprzywnickiego, polanieckiego, zawichojskiego, opatowskiego, odprawiony z rozrządzenia Jaśnie Oświeconego Książęcia Imci Poniatowskiego, biskupa Płockiego, Książęcia Pułtuskiego, koadiutora z zupełną jurysdykcją, krakowskiego książęcia Siwierskiego, orderów Orła Białego i S. Stanisława kawaler; roku 1782. Przez W. J. X. Stanisława Ptaszyńskiego, kanonika katedralnego Inflanckiego, proboszcza Nowomiejskiego.*

**Le opere omiletiche dei predicatori domenicani nelle biblioteche parrocchiali
del XVIII secolo, nel archidiaconato di Sandomierz**

Sommario

Nel seguente articolo volevo far vedere le opere con le omelie fatte dai padri domenicani. Esse si trovavano negli archivi parrocchiali dell'archidiaconato di Sandomierz nel XVIII secolo. Come le fonti principali sono stati usati i libri delle visitazioni delle parrocchie che appartenevano a quel territorio amministrativo della Chiesa in Polonia. In esse infatti, possiamo trovare l'elenchi dei libri che si usavano nelle parrocchie. L'analisi degli inventari bibliotecari ci porta alla conclusione che, le più famose erano omelie di Fabian Birkowski. Si possono trovare anche le singole opere di masz Bogdanowicz, Adam Piekarski e Cyprian Sapecki. Tra i predicatori stranieri invece, le più famose erano le prediche di Giacomo de Voragine, Vincenzo Ferrariusz, Giovanni Herolt e di Ludovico da Geranda. Paragonando il patrimonio creativo dei padri domenicani con quello degli altri omileti, soprattutto con quello dei Gesuiti, bisogna dire che avevano poca fama ed utilità nel lavoro omiletico.

Ks. Tomasz Moskal